

**SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND
DAVLAT UNIVERSITETI**

**САМАРКАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ШАРОФА РАШИДОВА**

**SAMARKAND STATE UNIVERSITY NAMED
AFTER SHAROF RASHIDOV**

ILMIY AXBOROTNOMA

**НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК
SCIENTIFIC JOURNAL**

GUMANITAR FANLAR SERIYASI

ISSN 2181-1296

ILMIY AXBOROTNOMA

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

SCIENTIFIC JOURNAL

2023-yil, 4-son (2-Seriya) (140) GUMANITAR FANLAR SERIYASI

Tarix, Falsafa, Huquqshunoslik, Siyosiy fanlar, O‘qitish metodikasi,
Filologiya, Pedagogika, Sotsiologiya, Psixologiya

Samarcand viloyat matbuot boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tish tartibi 09-25.
Jurnal 1999-yildan chop qilina boshlagan va OAK ro‘yxatiga kiritilgan.

**BOSH MUHARRIR
BOSH MUHARRIR O‘RINBOSARLARI:**

**R. I. XALMURADOV, t.f.d., professor
H.A. XUSHVAQTOV, f-m.f.d., dotsent
A. M. NASIMOV, t.f.d., professor**

TAHRIRIYAT KENGASHI:

S. S. G‘ULOMOV	- O‘zFA akademigi
M.Q. MUXIDDINOV	- fil.f.d., professor (SamDU)
SH.A.HASANOV	- fil.f.d., professor (SamDU)
S.A.KARIMOV	- fil.f.d., professor (SamDU)
N. Sh. SHODIEV	- ped.f.d., professor (SamDU)
M.X.LUTFULLAYEV	- ped.f.d., professor (SamDU)
HIROAKI HUZIIE	- Osaka universiteti professori (Yaponiya)
A.B.PARDAYEV	- fil.f.d., professor (SamDU)
SH.Y.ZIYODOV	- fil.f.d., dotsent (Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi)
J.Y.YAXSHILIKOV	- f.f.d., professor (SamDU)
SH.SH.NEGMATOVA	- f.f.d., professor (SamDU)
N.U.ARABOV	- i.f.d., professor (SamDU)
B.E.ERGASHEV	- t. f. d., professor (SamDU)
B.S.G‘OYIBOV	- t.f.d., (SamDU)
D.Q.USMONOVA	- i.f.n., dotsent (SamDU)
F.SH.RASHIDOVA	- t.f.f.d., dotsent (SamDU)
O.S.YUSUPOVA	- f.f.n., dotsent (SamDU)
O.S.QODIROV	- p.f.n., dotsent (SamDU)
S.I.MUXIDDINOV	- t.f.f.d., (SamDU)

Obuna indeksi – yakka tartibdagi obunachilar uchun - 5583,
tashkilot, korxonalar uchun - 5584

MUNDARIJA	
Urakov Sh. <i>Oliy ta'lif muassasalari professor-o 'qituvchilarining kasbiy faoliyatini takomillashtirish strategiyasi.....</i>	3-9
Джумабаева В, Жуманиязов А. <i>Обучение чтению, как виду речевой деятельности.....</i>	10-14
Xodjayev S. <i>Keksalarning ijtimoiy faolligi: motivlari va faoliyat sohalari.....</i>	15-23
Numonjonov Sh. <i>Improving the methodological framework for teaching the rules of labor protection in higher technical education.....</i>	24-29
Jurakulov V. <i>Jadidchilik harakati va ta'limoti vujudga kelishining tarixiy-g'oyaviy sharoitlari.....</i>	30-36
Ubaydullayeva U. <i>Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostonida zoologik terminlarning qo'llanishi.....</i>	37-42
Sobirov A. <i>So'z tartibi lingvopoetik tahlil predmeti sifatida</i>	43-48
Abduxalilov A. <i>Nogironlik masalalariga doir global ijtimoiy siyosatning shakllanish jarayonlarining xususiyatlari.....</i>	49-53
Abduraxmonov J. <i>O'quv jarayoni samaradorliginining konseptual, metodologik va nazariy asoslari</i>	54-58
Abdumannatova N. <i>"Hotamnomma" asarida lakonizm va alogizmlarning qo'llanilishi.....</i>	59-63
Jo'raxolova B. <i>Konseptual metaforalarda frazeologik birliklar va paremiyalarning konsepsiysi (nemis va o'zbek tillari misolida)</i>	64-70
Umarov A. <i>O'zbeklar va turkmanlarning assimilyatsiyasiga doir ayrim mulohazalar.....</i>	71-75
Abduramanov X. <i>O'zbekiston oilalarida tug'ilishning ko'payish sabablari va omillari</i>	76-82
Haqberdiyeva G. <i>Emotsional nutq ifoda vositalarining amaliy xususiyatlari</i>	83-88
Muxamedov M, Pardayev M. <i>Iqtisodiy taraqqiyot tarixini bosqichlarga bo'lishning nazariy asoslari</i>	89-97
Muhamadiyeva X, Muhamadiyev N. <i>Kimyo darslarida chemoffice dasturiy majmuasidan foydalanish imkoniyatlari</i>	98-102
Nasimdjanova M. <i>Shaxs madaniy qadriyatlarning etnopsixologik xususiyatlari</i>	103-110
Xalimova F. <i>Badiiy konseptring matn doirasida shakllanishi</i>	111-115
Shodiyev Sh. <i>O'quvchilarning "Informatika va axborot texnologiyalari" fanidan ijodiy kompetensiyalarini shakllantirish va uni baholash mezonlari</i>	116-126
Quvvatov S. <i>Ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlarning sabab va shart-sharoitlari hamda ularning oldini olishning asosiy yo'nalishlari</i>	127-131

Sharipov E. <i>Bo'lajak matematika o'qituvchisining matematik kompetentligini rivojlantirishda masalalarni bir necha usulda yechish.....</i>	132-136
Kaxxorova G. <i>Teodor Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" romanida qo'llanilgan bog'lovchi va yuklamalarning asosiy xususiyatlari tahlili.....</i>	137-141
Xolmirzayev E. <i>O'zbekiston respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishning pedagogik jihatlari.....</i>	142-146
Berdiyeva G. <i>O'qituvchi va talaba o'rta sidagi nizoli vaziyatlarning oldini olishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.....</i>	147-151
Sagindikova N. <i>Gender mas'uliyati tushunchasiga olimlar nazariyalari</i>	152-156
Omanov Sh. <i>O'rta asrlar qo'lda yasalgan bezakli sopollar yasash texnikasi xususida ayrim mulohazalar..</i>	157-161

“HOTAMNOMA” ASARIDA LAKONIZM VA ALOGIZMLARNING QO‘LLANILISHI**N.Abdumannatova**

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
nafisaabdumannatova@gmail.com

Annotatsiya. Qisqa jumlada ko‘p ma’no ifodalash, aql bovar qilmas hodisalarning badiiy tasviri folklor matnlarining o‘ziga xos jihatni hisoblanadi. Maqolada xalq qissasi «Hotamnoma» asari matnida qo‘llanilgan alogizm va lakonizmning qo‘llanilish o‘rnini, asar badiiyatidagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar. lingvofolkloristik tahlil, «Hotamnoma», alogizm, lakonizm, dialog, implikatsiya, paremiya, parsilyatsiya.

Использование лаконизма и алогизмов в произведении «Хотамнома»

Аннотация. Выражение многозначности в коротком предложении, художественное изображение невероятных событий — своеобразная черта фольклорных текстов. В статье описывается роль алогизма и лаконизма, использованных в тексте народной сказки «Хотамнома», и их значение в искусстве произведения.

Ключевые слова. лингво-фольклорный анализ, «Хотамнома», алогизм, лаконизм, диалог, импликация, паремия, парцелляция.

The use of laconism and alogisms In the work «Hotamnoma».

Annotation. Expression of multiple meanings in a short sentence, artistic depiction of incredible events is a unique aspect of folklore texts. The article describes the role of alogism and laconism used in the text of the folk tale «Hotamnoma» and its importance in the art of the work.

Keywords. lingvo-folkloristic analysis, «Hotamnoma», alogism, laconism, dialogue, implication, proverb, parcellation.

Xalq donishmandligi mahsuli sanalgan folklor matnlarini tahlil qilishning turli yondashuvlari mavjud. Folklor matniga xos bo‘lgan badiiy-estetik joziba, mazmundorlik tahlillar orqali aniqlanadi. Matn tahliliga oid tadqiqotlar badiiy matnlarni tadqiq qilishda lingvistik, lingvopoetik tahlillardan keng foydalanilganligining guvohi bo‘lish mumkin. Folklor matnlarini lingvistik, lingvopoetik va lingvofolkloristik tahlil qilish tamoyillarini belgilash va ular o‘rtasidagi umumiylig va farqlilikni aniqlash zarur. Folklor matnlari so‘z va jumlalarning sodda va qisqa, tushunarli tilda ifodalanishi, jumlalar mutanosibligi, fikrni ixcham ifodalanishi bilan boshqa turdag'i badiiy matnlardan farq qiladi. Folklor matnlarida nutqning ixchamligi va uni yuzaga chiqaruvchi vositalar tahlili bevosita lingvofolkloristik tahlilda amalga oshadi. A.T.Xrolenko “Lingvofolkloristikaga kirish” asarida folklor matnida lakonizm va alogizmlar tahlilisiz folklor semantikasini aniqlash mumkin emasligiga urg‘u berib quydagilarni ta’kidlaydi: “Xalq og‘zaki ijodi leksikologiyasining eng muhim masalalari yechimini xalq she’riy so‘zining semantik tuzilishini ko‘rib chiqmasdan turib tasavvur etib bo‘lmaydi. Og‘zaki-she’riy nutqning o‘ziga xos xususiyatlari, folklor lug‘at boyligi, uning miqdoriy xususiyatlari va ifoda imkoniyatlari haqidagi bahslar, xalq og‘zaki ijodi “alogizm va lakonizm”ining ko‘plab holatlarini tushuntirish folklor so‘zlarining semantikasini batafsil tahlil qilmasdan asossizdir”[1; 16].

Darhaqiqat, xalq og‘zaki ijod fikrni sodda va tushunarli tilda, keng mazmunni ixcham jumla singdira olishi bilan jozibali. Xalq tilining ana shu xususiyati haqida A.M.Gorkiy yana quydagicha fikrni bildiradi: “Xalq tiliga yaqin bo‘l, ikki, uch so‘zda tasvir yaratuvchi soddalik, qisqalik, sog‘lom kuch izla” "So‘zning soddaligida - buyuk hikmat bor, maqollar va xalq qo‘shiqlari har doim qisqa, ularda butun boshli kitoblarda ifodalanadigan mazmun aks etadi”[1; 9]. “Nutqning qisqaligi” degan ma’noni anglatuvchi bu so‘z fransuz tilidan olingan bo‘lib, unda lakonizm yunoncha lakonikosga (spartiyaliklar tilida “nutqning qisqaligi” iborasini yaratgan Platonga tegishli so‘z) borib taqaladi. Laconia - qisqacha va adolatli gapirishni bilgan shahar). San’atdagi lakonizm ulkan kuch va mohiyatga ega. “San’atning siri - so‘zlab bo‘lmaydiganni tinglash, ko‘rinmasga qoyil qolishdir[4;12]. Lakonizm badiiy soddalik sari birinchi qadam, xalq ijodiyotining ana shu ajralmas xususiyatidir. Xalq qo‘shiqlari nutqining soddaligi xalq amaliy san’ati asarlariga qo‘shilgan kishining e’tiborini tortadi. “Ifodalarning soddaligi va aniqligi eski xalq qo‘shiqlarining fazilatlaridir .

Tilshunoslikda nutqdagi ixcham ifoda shakllari an'anaviy ravishda til vositalari iqtisodini o'rganish muammolari bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. O'tgan asrning 80-yillarida chet el tilshunoslari P.Pass, G.Suit, O.Jespersen va boshqalarning ishlari ushbu muammoga bag'ishlangan edi. Rus tilshunoslida Boduen de Kurtene birinchi marta lakonizm va allagizmlarga e'tibor qaratdi. [3; 12] Badiiy matnlarning lingvistik tahlili V.V. Veresaeva faqat til va nutqning lakonik shakllari keraksiz, og'ir narsa sifatida yo'q qilinishi kerak bo'lgan "qo'shimcha" vositalar va shakllar emasligini tasdiqlaydi. Bu til rivojlanishining eng yuqori bosqichi bo'lib, ixcham, ammo mazmuniga zarar yetkazmaydigan, aksincha, o'z fikrini siqib ifodalash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxs tilni mahorat bilan o'zlashtirib oladi, undan foydalanish vositasi sifatida foydalanadi, badiiy maqsadlar va muallif niyatiga xizmat qiladi.

Lakonizm atamasi yunoncha kelib chiqqan: lakonismos - (qadimgi Spartadagi mintaqaning nomi - Lakoniya) nutqning stilistik xususiyati bo'lib, pragmatik qisqalik va anqlikdan iborat. Qoida tariqasida, lakonizmning oqibati nutq aforizmidir. Bu tushuncha nafaqat lakonizm, qisqalik yoki ixchamlit (matn, nutq), balki "axborot boyligi, "informativlik", "axborotni zichlashtirish" deb ham ataladi. Lakonik shakllardan V.V.Vereseev unumli foydalanadi, shuning uchun biz ushbu tadqiqotda yozuvchining ixchamlashtirish shakllarga murojaat qilish sabablarini tahlil qilishga va ularning xususiyatlarini aniqlashga harakat qildik. Nutqning ixchamligi uning kommunikativ sifatlaridan biri bo'lib, nutq va tafakkur, nutq va muloqot o'rtafigi munosabatni ifodalaydi: fikrning qisqaligi va ravshanligi, dizayn ifodasi; faqat mavzuni tushunish uchun zarur bo'lgan narsalarni o'z ichiga olgan fikr ifodasi, bu adresat uchun ayniqsa muhimdir. Kontseptsiya qadimgi yunon davriga borib taqaladi. Lakonizm, afsonaga ko'ra, spartaliklarga - qadimgi Lakoniya aholisiga xos edi. [2,14] Lakonizm, qisqalik nutqning dinamikligi bilan ham erishiladi. Dinamik (tezkor) nutq qisqa og'zaki shakllar, ma'lum bir ritmnning mavjudligi, buyruq-istak konstruksiyalarning qo'llanishi, semantik qismlarning to'liqligi va kichik o'chamlari, birlashmaning yo'qligi, majburiyat bilan tavsiflanadi. Taqqidot mavzusiga, uzunligi yo'qligi, uzoq chekinish va sharhlar. Dinamik nutqda so'zlashuv lug'ati yoki hatto tovushlarning dissonant birikmalaridan foydalanish mumkin.

Ko'pgina mashhur yozuvchilar qisqalikka erishishni eng muhim ijodiy vazifa deb bilishgan. Oqilona stilistik talab - bu allaqachon aytilgan yoki hamma uchun tushunarli bo'lgan narsalarni keraksiz takrorlamaslikdir.[3,9]

Nutqda ko'p va ortiqcha so'zlardan foydalanish sabablari haqida fikr yuritar ekan, P. Soper quyidagilarni ta'kidlaydi:

- 1) fikrlashning noaniqligi, takrorlanish va kutilmagan og'ishlarga olib keladi;
- 2) lug'atning etarli emasligi, ko'p so'zlarning e'tiroziga sabab bo'lib, bitta so'zni topishga behuda urinishlar;
- 3) fikr yetishmasligi tufayli behuda gapirish;
- 4) uzoq baland ovozli nutqlarga undash.

Qadimgi filologlar (Bobillik Diogen, Teofrast va boshqalar) nutqning afzalliklari haqida gapirib, boshqalar qatorida har doim qisqalik deb atashgan. Qisqartirish uslubning bezaklari, so'zlilik - zarar sifatida tan olingan. Rus xalqida bu fikr maqollarda ham ifodalangan: "Arqonning uzuni yaxshi, gapning - qisqasi"; Qisqa va aniq, shuning uchun u go'zal; Ko'p gap eshakka yuk, qisqa so'z dunyo ziynatidir.

Qisqalik va ko'p so'zlilik bir-biridan bitta belgi bilan ajralib turadi - qo'shimcha so'zlearning mavjudligi yoki yo'qligi: qisqa nutq ortiqcha so'zlarsiz amalga oshiriladi, batafsil - qo'shimcha so'zlar va iboralarni o'z ichiga oladi, ulardan foydalanish fikrni ifodalash zarurati bilan bog'liq emas.

Qisqa iboralar, matn ichidagi aniq sintaktik aloqalar nutqni qabul qiluvchi tomonidan osonroq qabul qilinadi. Lekin matnning qisqaligi, ixchamligi anqlik, axborot mazmuniga zarar keltirmasligi kerak. Anqlik va ixchamlit birga bo'lishi kerak. Tadqiqot muammolari bo'yicha lingvistik adabiyotlarni tahlil qilib, biz nutqning anqligini quyidagicha aniqlash mumkin degan xulosaga keldik: bu bayonet mazmunini to'liq ochib beradigan bunday lingvistik vositalarni tanlashga asoslangan optimal konstruktsiyadir.

Folklor matnlarida lakonizm quyidagi vositalar orqali yuzaga chiqishini kuzatish mumkin:

1. Tasvirda metaforalarning qo'llanilishi: U juda ham go'zal va qomati tik va kelishgan edi – U sarvqomat va yuzlari oyday edi.

A.T.Xrolenko tasvirda metaforalarning qo'llanilishini lingvofolloristikada ma'no mundarijalari qismida izohlaydi. Konnotatsiya va denotatsiya lingvfolkloristik tahlilda muhim omil

ekanligini ta'kidlaydi. Biroq lakonizmning ifodalanishida metaforalarning roli yuqori. Xalq donoligi va tasavvurotini aks ettirishda metaforalar alohida ahamiyat kasb etadi.

Masalan: garonbaho mato, chehrasi sarg'ardi(iztirobga tushdi, ichki holatni tasvirlash), tole madad qilmoq (omadi kelib yutuqqa erishmoq), diltang bo'lmoq,

2. Fikrni paremiyalar orqali ifodalash:

"Paremiya" atamasi ostida ko'pchilik zamонавиъ тадқиқотчилар xalq aforizmlarini, birinchi navbatda, maqol va matallarni tushunadilar. Folklor aforizmlari folklor bo'lмаган aforizmlar bilan bir qatorda tilning frazeologik fondiga kiritilgan lingvistik iboralarning butun qatlamini tashkil qiladi. Paremiyalar ifoda rejasiga ega va shuning uchun tilning sintagmatik va paradigmatic munosabatlar tizimiga kiradi. Paremiyalar tematik guruhlarni tashkil qiladi, sinonimiya va antonimiya munosabatlariga kirishi mumkin, bundan tashqari, maqol va matallarning turli xil variantlari variant paradigmalarini tashkil qiladi. Maqollarning paradigmatic xususiyatlarini ko'rib chiqishda shuni yodda tutish kerakki, maqol va matallarning ifoda rejasiga boshqacha xarakterga ega.

Demak, frazeologizm va paremiyalar munosabatida paremiyalar keng mohiyat kasb etadi. Paremiyalar xalq dunyoqarashi, turmush tarzi, asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan an'analari ko'zgusi sifatida maqollar, matallar, olqishlar, aforizmlar, duolar, frazemalarni o'z ichiga oladi. Paremiologiyani frazeologiyaning yo'nalishi sifatida baholash mumkin.

Yaxshi qilsang, bu qilganingni boshqalarga ovoza qilma. Qilgan yaxshiligini o'sha kishi bilmasa ham Xudo biladi- Yaxshilik qil suvg'a sol, baliq bilur, baliq bilmasa Xoliq bilur. Pand-nasihat mazmunidagi ushbu fikrni maqollar orqali qisqa va ixcham shaklda ifodalash mumkin. Hotam obrazi misolda o'z qilgan yaxshiligini minnat qilmaydigan, kamtar va sahiy inson obrazini gavdalantirish va boshqalarga maslahat berish mazmunida "O'bdanliq qil suvg'a sol" maqoli bir necha o'rnlarda qo'llaniladi.

Xush keldung, safo kelturding, donolar aytadur: "yomonlik qilma, qilsang qaytadur", Alkanpari debdur: Bizda shunday so'z bordur: "Va'da qil-anga vafo qil", "Koreki korg'a kelur", "Teshuk kulcha yerda yotmas". [6; 152]

3. Topishmoqlardan foydalanish:

- a) Ul nimadir oyog'i yoq' bosadur?
 - b) Birinchi marta ko'rdum, ikkinchi marta ko'rmak havasim bor
 - c) Sahroda bir marde aytadur: "Yomonlik qilmag'il qilsang ul yamonliqni topasan"
- ushbu so'z nedandir?

- d) Rost aytquchig'a hamisha rohat oldidadur

Ana shu jumboqqa javob top Ko'rmay qayda bormoqni xohlaydir

5. Dialoglarda implikatsiyadan foydalanish.

Implikatsiya nutqqa lakonizm, ixchamlilik beradi. Siqish so'zlashuv nutqida eng samarali hisoblanadi, bu yerda u ma'lum bir klische sintaktik tuzilmalardan yoki yaxlit iboralardan, turli xil leksik tarkibni olishi mumkin bo'lgan tilning ma'lum qisqartirilgan strukturaviy modellaridan foydalanishdan iborat bo'lib, ular deyarli cheksiz ravishda lingvistik aloqada qo'llanilishi mumkin.

Folklor matnidagi implikatsiya muallifning badiiy niyatini ochishda alohida o'rinn tutadi. Ko'pincha noaniqlik yozuvchi tomonidan badiiy asarning umumiy ekspressivligini ifodalash va yaratish uchun qo'llaniladigan maxsus uslub sifatida ishlaydi. Bunday holda, yashirin ma'lumotlar alohida yuk bo'lib, matnning semantik tuzilishini chuqurlashtiradi va asarga o'ziga xos estetik yuk beradi. Tarkibni ifodalashning yashirin shakllari matnning keskinlik, ekspressivlik yoki ma'noni ifoda etmaslik kabi sifatlarining paydo bo'lishiga olib keladi:

Xirs:

— Xush keldung-safo kelturdung. O'zumning qizimni sanga beray.

Hotam:

— San hayvon, man inson.

Yoki: Magar san Hotammu mundoq korg'a tan berasan?

Hotam aytgan gap o'zining inson jinsiga mansubligi, ayiq esa hayvon jinsiga mansubligi boisidan inson va hayvon o'rtasida nikoh bo'lmasligi va bu taklifni rad qilayotganligini anglatadi. Hotam aytgan fikr u aytmoqchi bo'lgan asosiy kommunikativ maqsadning implikatsion ifodalananishiga misol bo'la oladi. Bu esa aytilajak fikrning ixcham va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

Implikatsiya faqat nutq orqali ifodalanmasligi mumkin. Noverbal vositalar, har xil tasvirlar ham implikatsiyaga xizmat qiladi:

Xirs Hotamning qo‘lidan tutub Hotamning qo‘lig‘a berdi va o‘zi tashqari chiqdi. Hotam bildiki nikohning rasmi bularning mazhabida ushbu tavr biladur.

Nikohlanuvchilarning qo‘lini qo‘liga tutqazishi nikoh bog‘langanligiga ishora qilganligini bildiradi. Demak, implikatsiya lingvofolkloristik tahlilda - bu quyidagilarni aks ettiruvchi hodisa: birinchidan, xalq tilining nominativ imkoniyatlari, ikkinchidan, matnning potentsial tarkibiy va semantik imkoniyatlaridan foydalanish, uchinchidan, ma’noning aniq o‘zaro ta’siri bilan ibora ichidagi mantiqiy, semantik munosabatlarning ifodalanishi, uchinchidan, yadro va periferiya, to‘rtinchidan, matn mazmunini aks ettirishga yordam beradigan yashirin, kodlangan ma’lumotlarning oshkor etilishiga yordam beradigan bayonotning bir qismidagi qo‘shimcha ma’noning uzatilishi.

5. Parselyatsiyadan foydalanish.

Asosan so‘zlashuv nutqiga xos bo‘lgan parselyatsiya sintaktik aloqadagi uzilish, asosiy gapning uzilishi, mantiqiy va intonatsion urg‘u bilan ajralib turadi. “Parselyatsiya – bu bitta sintaktik tuzilmaning (gapning) yozuvda nuqta bilan ajratilgan bir nechta kommunikativ-mustaqlil birliklarga bo‘linishidir. [4;33] Masalan:

- Ey Hotam, man sani bu yerg‘a kelturdum, Hotam aydiki:
- Nima dod xohlaysan?

Hotam nutqida bir so‘z orqali br necha mazmundagi maqsadini ifodalaydi. Ivaniva va Risaxanova lakonizmning bir shakli sifatida ana shu holatni parselyatsiya sifatida ko‘rsatadi. Nima dod xohlaysan? Savolda quyidagi kommunikativ maqsadlarini ifodalaydi:

1. Mendar qanday arzing bor?
2. Nima xohlaysan?

Lingvofolkloristik tahlilda alogizmlar tahlili ham muhim rol o‘ynaydi. Aslida falsafada alohida yo‘nalish sifatida yuzaga kelgan alogizm mantiqiy nomutanosibliklar va ularning yuzaga kelish omillari, pragmatik mazmunini matnda tahlil qilish orqali folklor yo‘nalishida tahlil qismi sifatida o‘rin oldi.

Alogizm odatda "qarama-qarshilikni ataylab ta’kidlash uchun mantiqiy aloqalarni buzish" deb tushuniladi [2; 25]. A.P. Skovorodnikov alogizmni ritorik vositalar guruhining asosi bo‘lgan va "rasmiy mantiqning asosiy qonunlari va ulardan kelib chiqadigan shaxsiy qoidalar sifatida tushuniladigan mantiqiy meyorlardan ataylab va pragmatik ravishda og‘ish" dan iborat prinsip sifatida belgilaydi. Tashkilotida alogizm ishtirok etuvchi ritorik vositalar va figuralarga tadqiqotchi amfibol, antifraz, asteizm, gipallag, diafora, zeugma, kataxrez, oksimoron, ploka, sillepsis, rekursiya, antitezaning ayrim turlarini kiritadi.

“Hotamnomma” asarining lingvofolkloristik tahlilida alogizmning quyidagi turlarini ko‘rish mumkin:

1. "mantiqsiz qiyosiyalar", ya’ni qarama-qarshi hech narsaga ega bo‘lmagan ob’ektlar va xususiyatlarni qarama-qarshi qo‘yish yoki o‘xshash bo‘lmagan turli xil ob’ektlar va xususiyatlarni taqqoslash, obyektlar va ular haqidagi g‘oyalarni aks ettiruvchi vaqt-vaqt bilan metafora va taqqoslashlarni yaratish, mantiq qonunlariga va dunyoning an'anaviy rasmiga zid bo‘lgan xususiyatlar:

Yilon/xirs/tulki/yo‘lbars/baliq so‘zg‘a kirib...

Daraxtdin ovoz kelub, tilga kirdi.

Boshlarning tanasi yo‘qtur, hamma boshlar qahqaha urub kuladur.

Yosh boladay jiddiy so‘zlab boshladi (yosh bola jiddiy so‘zlamas)

Qabrdan mardumlar chiqib ani ko‘rub o‘lukday yiqlidilar (aslan vafot etgan, ularga o‘lukday yiqlidi ta’rifining berilishi)

2. fikrlash mantig‘ining buzilishi:

Mantiqan aqlga to‘g‘ri kelmaydigan, uydurma holatni o‘ta bo‘rttirish yoki kichraytirish orqali ko‘rsatish shakliga nisbatan ham mantiqiy jihatdan buzilish deb qaraladi va alogizm sifatida tahlil qilinadi:

Folklor matnlarida tasavvurga sig‘dirib bo‘lmaydigan tasvirlarga keng o‘rin beriladi. Hotamning sarguzashtlari davomida turli devlar, parilar, inson jinsidan bo‘lmaganlar bilan suhbat, jumboqlarni yechish jarayonida bunday tasvirlar keng qo‘llaniladi.

Bir oh urdi, ohining tutuni jigaridan chiqiti.(Xushidan ketish, aqlidan adashib qolish, hayratlanish tasviri).

Gumbazg'a o'xshash, put qo'li yo'q va gardani yo'q, magar og'zi bor.Ul ham tanning orasida (yovuz balo tasviri).

Vaqtiki qizlar ani uch farsang tepag'a ko'tarib uchdilar. (Hotamga oshiq bo'lgan qizlar)

Hotam yilonning qursoqig'a kirib ko'rdiki, bir uydir [6; 86]

Alogizmnning fikrlash mantig'ining buzilishi sifatida ko'rsatilgan jihatini folklor matnida mantiqiy buzilishi sifatida emas, hayotiy haqiqatga mos emaslik, yoki tasavvurning jonlanishi va kuchayishi bilan ta'riflash mumkin.

3. Miqdorni aniqlashning buzilishi:

Hotamnomada miqdor aniqligining buzilishi bilan bog'liq alogizm bir o'rinda uchraydi:

Alar uch kishi bo'lub Hotamni ko'tarib uchdilar. Biri qo'lidin tutti, biri ayoqidin.

Tasvirda Hotamni uch kishi ko'tarib uchgani aytigan, biroq ifodada ikki obraz qatnashgan.

Keyingi o'rnlarda bu holatga tavsif berilmagan. Demak, bu tasvirdagi g'alizlik sifatida alogizmga misol bo'la oladi.

4. Harakat qilishning mantiqiy asoslarini buzish:

Folkorda bu holat ham metaforalar orqali faol qo'llaniladi. Masalan tushidagi voqealarning aslida o'ngda sodir bo'lishi, odam jinsining parilar, devlar bilan muloqot qilishi, odamzotning uchishi, otlarning qanot chiqarishi, o'simliklarning bir kunda odam bo'yi bo'lib o'sishi va hosilga kirishi, o'likning tirlishi singari tasvirlarni harakat mantig'ining buzilishi bilan bog'liq alogizmga misol qilish mumkin.

5. Turli obyektlar xususiyatlarining kombinatsiyasi: Xaloyiq do'g' va arpa noni Hotamning oldig'a kelturdi. Hotam ani itg'a berdi. It qursoqini to'yg'azib Hotamning oldida adab bilan o'lturdi. Hotam mehr ila aning boshini silkadi, boshida shox paydo bo'ldi. [6; 23]

Tasvirda it+odam+shoxdor jonzot kombinatsiyasi birga qo'llanadi. Sehr jopdu tufayli itga aylangan odam va unda shoh paydo bo'lishi aslida aqlga to'g'ri kelmaydi. Biroq folklor matnida bu mutlaqo tabiiy va ishonarli tasvir vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Albatta, matnda alogizmlashtirishning turli usullarini bir-biriga yaqinlashtirishga kiritish mumkin (mantiqiy + grammatik + sintagmatik: va boshqa ritorik vositalar va raqamlar (giperbola, litota, metafora) bilan ifodalanishi mumkin. Olimlar ta'kidlagan amfibol, antifraz, asteizm, gipallag, diafora, zeugma, kataxrez, oksimoron, ploka, sillepsis, rekursiya singari hodisalarни folklor matnlarida alogizm yuzaga chiqish shakli baholash uchun esa alohida izlanishlar va tadqiqotlar zarur bo'ladi. Biroq ushbu ko'rsatilgan hodisalarning deyarli barchasi "Hotamnoma" asari matnida uchraydi. Bu esa "Hotamnoma" asarida alogizmlarning bir necha ko'rinishlari mavjud ekanligini dalillaydi.

Xulosa o'rniда aytish mumkinki, "Hotamnoma" ham tili, ham taqdim etish uslubi jihatidan kitobiy va so'zlashuv uslubidan iborat. Boshqa tomondan, she'r va nasr qorishmasi asarning uslubiy xususiyatlaridan biridir. Tanlangan baytlarning mualliflari ko'rsatilgan va ularning yaratilgan vaqt noma'lum. Bu she'rlearning ma'no va mazmuni, lisoniy va uslubiy xususiyatlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, bular 10-asrdan "Hotamnoma" qissasini tuzuvchilar davrigacha tarqalgan she'riy parchalar bo'lishi mumkin. Folklor matnlarida lakonizm uslubiy va so'z tanlashdagi qisqalikni ta'minlash usuli bo'lib, "Hotamnoma"da asosan metaforalar, paremiologik birliklar, topishmoqlar, parselyatsiya lakonizmni yuzaga chiqaruvchi vositalar bo'lib qo'llangan. Alogizm lingvofolkloristikada kontekst va nutqiy vaziyat talabi bilan ilmiy va mantiqiy qonunlardan chekinish, fikrlash mantig'ining buzilishi singarilarni ifodalaydi. Kundalik nutqda alogizm yumoristik tasvir uchun xizmat qilsa, folklor matnlarida alogizm mavjud bo'lishi tabiiy hol sifatida qaraladigan hodisadir.

Adabiyotlar

- Горький А.М. М.Г. Ярцевой // Собр. соч.: В 30 т. Т. 28. М., 1954.
- Сквородников А.П. Алогизм как риторический прием // Русская речь. – 2004. – №1. – С. 35-49.
- Крылова Г. А. Лаконизм в этимологическом онлайн-словаре.
- Толковый словарь Ожегова. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1992.
- Хроленко. А. Т. «Введение в лингвофольклористику: учебное пособие». – Москва: Флинта, Наука, 2010. ISBN 978-5-9765-0837-8, 978-5-02-037159-0. с
- Хотамнома. Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи: А.Матгозиев. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. – 224 б.

SAMARQAND UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

SCIENTIFIC REPORTS

Texnik muharrir

Sh.Xoliqulov

Muharrirlar:

I.Sulaymonov
E.Arziqulov
O.Yusupova

- fil.f.d., dotsent
- f.-m.f.d., dotsent
- fil.f.n., dotsent

Mas'ul muharrirlar:

A. Sh. Yarmuxamedov - f.-m.f.n.
X. S. Haydarov - f.-m.f.n., dotsent

Muassis: Samarqand davlat universiteti Manzil: 140104,
Samarqand shahri, Universitet xiyoboni, 15.
Telefon: (0 366) 240-38-47, Faks: (0 366) 239-13-87 e-mail:
axborotnoma.uz

SamDU «Ilmiy axborotnoma» jurnali tahriri yati kompyuterida terildi. Bosishga
30.09.2023-yilda ruxsat etildi. Qog'oz o'lchami A-4. Nashriyot hisob tabog'i 10,00.
Buyurtma raqami 633. Adadi 30 nusxa.

ISSN 2181-1296

2181-1296